

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-7>

УДК 008:323.17.398.8

Шершова Т.В.¹

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

НАРОДНО-ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ПОЛТАВЩИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню культурної пам'яті як чинника формування національної ідентичності, що відображена в народнопісенному виконавстві Полтавщини. Здійснено теоретичне осмислення понять культурна пам'ять і народнопісенне виконавство, висвітлено культурні аспекти пам'яті. Обґрунтовано значущість народно-пісенного виконавства для формування національної ідентичності. Доведено, що питання дослідження саме культурної пам'яті має важливе значення, оскільки не лише формує колективне уявлення про минуле нашої країни, її народ і ціннісні орієнтири, але й допомагає знайти вектор побудови майбутнього нашої держави. Дослідження проведено на основі народно-пісенної творчості Полтавщини, оскільки пісня є одним із об'єктів культурної пам'яті, спадщиною, відгуком минулого, яке здатне охарактеризувати культуру певного регіону.

Ключові слова: народна пісня, культурна пам'ять, народно-пісенна творчість, національна ідентичність, Полтавщина.

Shershova Tetiana

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

FOLK SONG OF POLTAVA REGION THROUGH THE PRISM OF CULTURAL MEMORY

Summary. The article is devoted to the study of cultural memory as a factor in the formation of national identity, which is reflected in the folk performance of the Poltava region. The theoretical understanding of the concepts of cultural memory and folk performance is carried out; the cultural aspects of memory are highlighted. The importance of folk song performance for the formation of national identity has been proved that the research issues of cultural memory are of great importance, since they not only form a collective idea of the past of our country, its people and value orientations, also help to find a vector for building the future of our state. The research was carried out based on folk songs of the Poltava region, since the song is one of the objects of cultural memory, heritage, and an echo of the past, which can characterize the culture of a certain region. Memory is a separate, independent category of scientific knowledge, closely intertwined with social history, mentality, cultural tradition and psychology of a particular people. Our attention is drawn to the Ukrainian dimensions of memory, its development trends, which will help to compose a holistic model of modern Ukrainian culture. It is important for modern Ukrainians to recognize themselves as a single community, to recreate a common cultural memory. The creative achievements of folk singing performance of the Poltava region, as one of the cultural regions of Ukraine, can serve as effective means in this. In modern conditions, significant changes are taking place in the socio-cultural space and the formation of the national identity of the individual. A person, as a social being, is in constant interaction with the world around him, with other people and continuously identifies himself with various social groups, determines his status in society, attitude towards certain events. The maximum consideration of historical experience and the creation of complex methods for the study of ethno-national identity contribute to the procedural nature of the concept under study. In conditions of a military conflict, the search for new ideas and ways to preserve national identity and appeal to cultural memory can become the solution to the identity crisis.

Keywords: folk song, cultural memory, folk songwriting, national identity, Poltava region.

Постановка проблеми. У науковому дискурсі можна знайти достатню кількість наукових праць, присвячених різним аспектам вивчення народнопісенного виконавства та культуротворчим процесам, зокрема питанню культурної пам'яті. Питання дослідження культурної пам'яті має важливе значення, оскільки не лише формує колективне уявлення про минуле нашої країни, окремих регіонів, народ, але й допомагає розставити певні акценти, спроектувати майбутню державу.

Народнопісенна творчість завжди відіграла чималу роль у вихованні духовної культури. Вона яскраво змальовує всю красу української

землі, її звичаї та традиції, відтворює стосунки та почуття. Українська народна пісня є першоджерелом самобутності українського народу, його коліскою. Народнопісенне виконавство багате піснями календарно-обрядового циклу, думами, баладами, старинами, соціально-побутовими піснями та романсами. У них оспівана нелегка жіноча доля, безмежна краса українського краю, мужність духу народу, його походження та місце у соціокультурному середовищі.

У свою чергу, мінливість соціокультурної реальності глобалізованого світу, елімінація моральних ідеалів і цінностей спричиняє необхідність постійної самоідентифікації і перетворює

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1993-4236>

ідентичність на центр досліджень теоретичного та практичного спрямування. Перебування (блукання) сучасної людини у «лабіринті ідентичностей» обумовлює посилення первинної ідентичності як стійких елементів, культурних моделей, що формуються традиційною культурою, складовою якої є народна пісенна творчість. Виходу з лабіринту немає, оскільки він постійно розростається, блукання у ньому вічні [4, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтенсивне дослідження проблематики пам'яті спостерігається протягом всієї історії філософської думки. Звернення до даного феномену відмічаємо у працях Арістотеля, Т. Гоббса, І. Канта, Д. Локка, Ф. Ніцше, Платона, М. Хайдеггера та ін. Варто зазначити той факт, що прояви пам'яті завжди тісно перепліталися із розвитком культури. Звідси і сформувалося уявлення про культурну пам'ять.

Над питанням колективної пам'яті працювали такі дослідники, як Я. Ассман, А. Варбург, П. Закліканський, Е. Еплбаум, К. Молдобоева, М. Назарова, Н. Наймарка, Т. Снайдер, Н. Терещенко та інші, при цьому вважається, що за допомогою культурної пам'яті реконструюється минуле будь-якого суспільства, що призводить до стабілізації його ідентичності [5, с. 83].

Сучасні дослідники не обмежуються письмовими та усними спогадами, їх вивчення охоплюють й сучасну культуру. Віднедавна подібні дослідження ведуться не лише у США та Західній Європі, вони також популяризувалися в Україні. Увагу привертають праці Я. Грицака, Г. Гріченко, О. Кісь, А. Киридон, М. Рябчука, О. Пухонської.

Незважаючи на чисельність праць, які висвітлювали проблему культурної та колективної пам'яті, української музичної культури, питання щодо впливу культурної пам'яті на формування національної ідентичності залишається відкритим і недостатньо вивченим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пам'ять – окрема, самостійна категорія наукового пізнання, яка тісно переплітається з суспільною історією, ментальністю, культурною традицією та психологією певного народу. Нашу увагу привертають українські виміри пам'яті, її тенденції розвитку, які допоможуть скласти цілісну модель сучасної української культури [5].

Сучасним українцям важливо усвідомити себе єдиною спільнотою, відтворити спільну культурну пам'ять. Дієвими засобами у цьому можуть слугувати творчі здобутки народнопісенного виконавства Полтавщини, як одного із культурних регіонів України.

Мета статті. висвітлення своєрідності національного виміру культурної пам'яті на прикладі народнопісенного виконавства Полтавщини.

Виклад основного матеріалу. Історія музичної культури, зокрема пісенного мистецтва, сягає давніх часів і має тисячолітній шлях свого розвитку. Велика плеяда науковців, діячів культури й мистецтва, письменників та просвітителів присвятили свої дослідження розвитку української культури, яка яскраво виражає рівень духовного розвитку особистості, її самобутності та неповторності.

Появу перших записів українських пісень датують XVI століттям, коли вони з'явилися у грамат-

ці чеського вченого Яна Богослова у східній Словаччині. Протягом XVII–XVIII століть помічався значний взаємовплив української та російської культур. Історичне минуле змальоване у працях Генделя «Історія українських козаків», Гердера, який захоплювався українською поезією та музикою, науково обґрунтував роль народної творчості в історії та культурі народів світу. Українські мотиви використовують у своїй творчості видатні композитори – Й. Бах, Л.В. Бетховен, А. Моцарт.

Цей період мав вирішальне значення розвитку культури у Східній Європі та Росії. Як свідчить М. Антонович, «українці принесли із собою до Росії:

- нотне письмо на п'яти лініях (так зване «Київське знам'я»);
- куплетну (строфічну) пісню у вигляді «кантів»;
- поліфонічну партесну музику;
- нові літургичні мелодії, або ж варіанти старих традиційних мелодій, як ось київський, болгарський, грецький та інші розспіви» [3].

Українські співаки, теоретики, композитори принесли в Росію українські розспіви та партесну музику, згодом російські простори були також насичені українськими піснями про кохання, про що знаходимо підтвердження у праці І. Огієнка «Українська культура». Українські мотиви відобразились і на церковному співі.

Широко у світі розповсюдились козацькі, історичні пісні та думи. Європейські філологи вважають українську пісню високорозвиненою та багатоманітною на образи та символіку. Вже у XV столітті кобзарі та народні бояни завойовують прихильність у Європі, особливо в Італії та Франції.

П.І. Шафарик, основоположник україністики у колишній Чехословаччині підніс значення української пісні в європейському просторі, обґрунтував місце української мови серед інших слов'янських народів. Український фольклор стрімко поширюється світом, видаються збірки «Україна співає», «Козацькі думи», «Голоси народів у піснях», «Поетична Україна» та інші.

До першої половини XX століття пам'ять не представляла собою наукового інтересу, оскільки вважалася емоційною та просторово-часово обмеженою, проте сучасне бачення наділяє її соціокультурними функціями. В інституціоналізації memory studies як самостійного напрямку наукового знання західні дослідники (Д. Олік и Д. Роббинс та ін.) виокремлюють три етапи, починаючи з публікації у 1925 році М. Хальбваксом роботи «Соціальні рамки пам'яті». Французький соціолог Моріс Хальбвакс вважав, що пам'ять виникає у людини лише в процесі її соціалізації. Навіть найособистіші спогади виникають тільки через комунікацію та взаємодію в рамках соціальних груп [2, с. 36]. Причому, поняття культурної пам'яті має не так психологічну чи лінгвістичну, як соціологічну генезу. Єдиним джерелом пригадування для соціальної спільноти, на думку М. Хальбвакса, є надпам'ять. Саме вона перетворює всі події минулого на знакові системи та символи. Дослідник один із перших розділив пам'ять на: автобіографічну, особисту та соціально-історичну.

Дослідження культурної пам'яті в Україні мають міждисциплінарний характер і є предметом осмислення у різних наукових дискурсах (історичному (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, П. Нора, Ф. Фюре), культурологічному (Ф. Йейтс, М. Фуко), соціоло-

гічному (М. Гальббакс), філософському (А. Бергсон, Е. Дюркгайм, А. Моль), психологічному (У. Вордсворт, З. Фрейд) та ін.).

Другий етап – 80-ті роки, пов'язані з роботами американського історика Й. Йерушальмі про єврейську історію та єврейську пам'ять і працями П. Нора. І вже у 1990-ті роки Я. Ассман у дискурсі традиції Хальббака розробляє теорію культурної пам'яті і формулює її завдання в межах наукового напрямку, який він називає «історія пам'яті». Цей напрям входить до memory studies і з цього часу починається третій, сучасний період (чи хвиля – wave).

На цьому етапі завершується процес інституціоналізації memory studies, про що свідчить започаткування у 2008 році журналу «Memory studies» і створення The Memory Studies Association.

Цікавою є історична концепція пам'яті, яка виникла у 1950-і роки; значиться публікацією в 1984–1993 рр. семи томів «Місць пам'яті» за редакцією П'єра Нора. За його баченням, місця пам'яті – це все те, що наділене етнокультурною ідентифікацією для розуміння широкою масою. Виявляються вони в речах, подіях (як реальних, так і вигаданих), художніх образах, символах, ритуалах, іменах, назвах. В місцях пам'яті відбувається відчуття індивідом власної приналежності до певної культури, тому вони є своєрідним орієнтиром для людини. Відмічаємо, що етнофестивалі часто проводять саме в місцях пам'яті, «реально або міфологічно пов'язаних із символами етнічної культури та історії».

Як приклад, етнофестиваль Гелон-фест, який проходить вже не перший рік, на момент проведення дослідження проводився 10-11 серпня 2019 року на околицях Більського городища Котелевського району, що на Полтавщині. Справжнє скіфське свято, де збираються майстри та майстрині з різних куточків Полтавщини. Недарма цей фестиваль проводиться саме тут, адже це центр Ворсклинської групи пам'яток скіфського часу, пам'ятка археології.

Культурний спадок як продукт духовної культури минулого виступає скарбницею історичної пам'яті народу. Народна пісня, як зразок культурної пам'яті, щонайкраще відображає історичний процес розвитку будь-якої держави, оспівуючи всі моменти, які відбувалися на території країни, виславляє її національних героїв, висвітлює зміни в культурі та розповідає про побутове життя українців [5, с. 85].

В Україні на сьогодні склалася нелегка ситуація, коли погляди на власне історичне минуле розбігаються, держава штучно поділена на схід та захід (з часів проголошення незалежності України), які ведуть непримиренну війну між собою. Справа в тому, що народ мало пам'ятає власну історію, тому сприймає її спотвореною і важко себе ідентифікує у соціальному просторі. Молоде покоління прагне творити свою історію, рухатися вперед, не озируючись, тому минуле зберігається фрагментарно. Проте без знання минулого не можливо адекватно оцінювати теперішнє і майбутнє.

Культурна пам'ять формується століттями та транслює культурний зміст у вигляді текстів, зображень, надписів, монументів, ритуалів, тобто всіх показників традицій. Вона є обов'язковою умовою самоідентифікації, так як пов'язує зна-

ння про минуле та сучасну життєву ситуацію певної соціальної групи.

Алейда Ассман, працюючи над проблематикою культурної пам'яті дійшла до висновку, що вивчення феномену пам'яті з культурологічного ракурсу ставить перед собою завдання опису та пояснення образів та символів, їх критичну оцінку, а також деструктивний потенціал. Саме такий підхід до вивчення пам'яті виникає, коли індивідуальна пам'ять переходить до колективної [1, с. 16].

Дослідниця констатує, що розширення меж культурної пам'яті можливе лише за допомогою символічних медіаторів, які здійснюють довготривалу опору для пам'яті. Тобто, символи – носії культурної пам'яті екстерналізовані та об'єктивовані. Вони здатні репрезентувати досвід інших індивідів, які особисто не набули цього досвіду. Таким чином, діапазон культурної пам'яті не обмежений і може тривати безкінечно в матеріально та інституційно зафіксованих носіях.

На сучасному етапі дослідження важливо співставити збережену пам'ять із сучасною, особистісною, ідентифікувати себе у просторі культури. Культурна пам'ять у поєднанні з історичним досвідом в результаті становитимуть національну ідентичність. Історичний досвід теж передається за допомогою збережених спогадів, тому набуває нових значень. Відповідно відбувається комунікацію, яка здатна розтягнутися у часі, формуючи ідентичність.

Культурна пам'ять, на відміну від національної, яка спрямована на єдність і однорідність, поєднує в собі комплекс протилежних понять – це своєрідний баланс між накопичувальною та функціональною пам'яттю, між пригадуванням та забуттям, між явним і латентним, свідомим і несвідомим. Проте, обидва види пам'яті спрямовані на передачу досвіду з покоління в покоління, утворюючи при цьому тривалу соціальну пам'ять.

Пісенна творчість трансформує культурну пам'ять українців і через емоційну складову пісні (фольклору) формує різні типи ідентичності. В першу чергу, родинну – первинну, гендерну (чоловічу, жіночу), національну (етнічну), громадську, конфесійну та ін. Таким чином, українську ідентичність можна представити у темпоральному вимірі (про що свідчить пісенний матеріал).

Аналізуючи різноманітні теорії, можна впевнено сказати, що культурна пам'ять – необхідна умова збереження ідентичності, яка пронизує минуле, теперішнє і майбутнє та є необхідною умовою усвідомленого буття.

Висновки і пропозиції. Отже, за сучасних умов відбуваються сутнісні зміни в соціокультурному просторі та становленні національної ідентичності особистості. Людина, як соціальна істота, знаходиться у постійній взаємодії з оточуючим її світом, з іншими людьми та безперервно ідентифікує себе з різними соціальними групами, визначає свій статус у суспільстві, відношення до тих або інших подій. Максимальне врахування історичного досвіду та створення комплексних методик щодо дослідження етнонаціональної ідентичності сприятиме процесуальному характеру досліджуваного поняття. В умовах військового конфлікту шляхом вирішення кризи ідентичності може стати пошук нових ідей та шляхів збереження національної ідентичності та звернення до культурної пам'яті.

Список літератури:

1. Ассман Алейда. Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика. Пер. с нем. Б. Хлебникова. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. 234 с.
2. Ассман Я. Культурная пам'ять : Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности». Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
3. Коротя-Ковальська В.П. Українська народно-пісенна творчість в українознавстві. Київ : НДІУ, 2008. 254 с.
4. Труфанова Е.О. Человек в лабиринте идентичностей. *Вопросы философии*. 2010. № 2. С. 13–22.
5. Шершова Т.В. Народна пісня як зразок культурної пам'яті в контексті формування національної ідентичності. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. Київ : Міленіум, 2018. № 2(11). С. 82–86.

References:

1. Assman, A. (2014). A long shadow of the past: memorial art and historical politics. Moscow: New literary review. (in Russian)
2. Assman, Ja. (2004). Cultural Memory: A Letter, a Memory of the Past and Political Identity in the High Cultures of Antiquity. Moscow: Languages of Slavic culture. (in Ukrainian)
3. Korotyа-Kovalska, V. (2008). Ukrainian folk songs in Ukrainian studies. (in Ukrainian)
4. Trufanova, E. (2010). A man is a maze of identities. *Philosophy Questions*, vol. 2, pp. 13–22. (in Russian)
5. Shershova, T. (2018). Folk song as a sample of cultural memory in the context of the formation of national identity. *International Journal. Culturology. Philology. Musicology*, vol. 2(11), pp. 82–86. (in Ukrainian)